

Wij onderstreepten in hoofdstuk 3 van dit deel ('Hongerwinter') dat burgers in de steden van de drie westelijke provincies alleen in leven konden blijven wanneer zij hun absurd lage rantsoenen konden aanvullen, hetzij uit eigen voorraden, hetzij met levensmiddelen die verworven waren door gemeentelijke hulpdiensten, door bedrijven of door die burgers-zelf. Zo was het ook in de concentratiekampen: wie geen pakketten ontving en dus uitsluitend op de kamprantsoenen was aangewezen, liep grote kans om te verhongeren.

Wij hebben weergegeven wat aan de Nederlandse politieke gevangenen is toegezonden: bitter weinig. Wat hebben zij daarvan in handen gekregen?

Voorzover wij weten¹: in Neuengamme, *Dora*, Flossenbürg, Dachau en Mauthausen niets. In Dachau tekende Nico Rost kort voor Kerstmis aan:

'Nog steeds geen Kerstmispakket van het Nederlandse Rode Kruis, waar we zó op gehoopt hadden. De Belgen en Fransen hebben wel pakketjes ontvangen, de Belgen zelfs ieder twee. [Wij] sinds maanden niets. En de Belgen en Polen en Fransen ontvangen geregeld. Soms tweemaal per week . . . Er stierven en sterven thans dagelijks in Dachau Nederlanders van honger en ondervoeding, die waarschijnlijk niet gestorven waren, wanneer we geregeld Rode Kruispakketten ontvingen.'²

Korte tijd later kreeg elke Nederlandse gevangene in Dachau één pakket, afgestaan door Belgische medegevangenen.

In Ravensbrück kwamen eind januari of begin februari pakketten uit Stockholm binnen ('zij waren', aldus een gevangene, 'niet op naam gesteld') – 'er waren niet voldoende pakketten gestuurd om iedere vrouw

¹ Er is een enkele aanwijzing dat sommige gevangenen af en toe of regelmatig ook na september '44 pakketten toegezonden kregen door particuliere relaties – in Ravensbrück bleef Anne Berendsen, die daar sinds '42 zat opgesloten, pakketten ontvangen van haar familie in bezet gebied en tegen Kerstmis '44 bleek een van Vorrinks medewerkers uit de illegaliteit, Klaas Toornstra, in Sachsenhausen te beschikken over, aldus Hemelrijk, 'zes grote aardappels, met een paar worteltjes, die hij in een klein pakje van iemand uit Noorwegen had toegezonden gekregen.' (J. Hemelrijk: *Zeven maanden concentratiekamp*, dl. II, p. 61)

Zo kunnen zich meer gevallen hebben voorgedaan. ² Nico Rost: *Goethe in Dachau*, p. 146-47.